

1917 йил сентябрь ойида большевиклашган Тошкент Совети солдатларни ва асли россиялик ишчиларни ўз томонига торта олган эди. Октябр ойида Россияда тўнтариш бўлиб ўтгандан сўнг, унинг таъсири тез орада мустамлака ўлкага ҳам ёйилди. Тош-кентдаги Октябр тўнтариши катнашчилари 1 ноябрда Бош комиссар генерал Корови-ченко ва Муваккат ҳукуматнинг Туркистон кўмитасини камокка олдилар ва шу куни Туркистонда Совет хокимиятини ўрнатилганлиги эълон қилинди. Куролланган евро-пали ишчилар, асосан темирйўлчилар, Тошкент гарнизонининг солдатлари давлат тўнтаришини ўтказдилар.

Туркистон большевиклари ўлкадаги бутун хокимиятни ўз қўлларига олиш учун шафкатсиз кураш олиб бордилар.

1917 йил 15-22 ноябрда Тошкент шаҳрида бўлиб ўтган ишчи, солдат ва дехкон де-путатларининг III ўлка съездида хокимият масаласи хал қилинди. Бунда 15 кишидан иборат Туркистон Халк комиссарлари совети тузилди (8 сўл эсер ва 7 большевик). Ҳукуматга маҳаллий аҳолидан биронта ҳам вакил киритилмади. С. Лапин бошлик «уламочи»лар, меншевик ва сўл эсерларнинг ўлка Совети таркибига мусулмон ва-киллари ҳам киритиш борасидаги таклифлари инobatга олинмади. Бу эса больше-викларнинг миллий масалада йўл қўйган катта сиёсий хатоси бўлиб, бунда совет раҳбарларининг шовинистик кайфиятлари очик намоён бўлди. Ҳукуматнинг бундай зиддиятли таркиби ўлкада европали аҳоли ҳукмронлигини мустахкамлади. Россия Халк Комиссарлари Совети 2 ноябрда «Россия халклари ҳукукларининг декларацияси» ва 20 ноябрда «Россия ва Шарқнинг барча мусулмон меҳнаткашларига» мурожаатномасини эълон қилди. Ушбу дабдабали ҳужжатларда халқларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳукуки расмий равишда тан олинди; хаттоки ажралиб чиқиш ва мустақил давлат тузиш ҳукуки; ҳамма ва ҳар қандай миллий, ди-ний имтиёзлар ва чеклашлар бекор қилинди.

Бу хужжатлар канчалик баландпарвоз ваъдалар бермасин, амалда курук ташвикот бўлиб чикди. Кўп ўтмай, Туркистон ХКС «Шўрои Исломия», «Шўрои Уламо» ташкилотларини таркатиб юборди. Бу ташкилотларнинг аъзолари Туркистон мухториятини, кейинрок эса миллий истиклол харакатини кўллаб кувватладилар.

Туркистон мухториятининг эълон килиниши ва болшевиклар томонидан тор-мор килиниши

1917 йил 26-28 ноябрда Кўкон шахрида Туркистон ўлка мусулмонларининг фавкулудда IV курултойи бўлиб ўтди. Курултойда демократик мусулмон зиёлилар талаби билан Туркистон ахолисининг европали кисми вакиллари ҳам тенг хукукли бўлиб иштирок этдилар. Туркистоннинг бошқариш тузуми тўғрисидаги масала уч кун давом этган курултойнинг диққат марказида турди. Курултойда ўлканинг барча минтакалари ва кўпгина жамоат ташкилотларидан 200 нафардан ортиқ вакиллар хозир бўлди. Унда вакилларнинг сиёсий фаоллиги туфайли мухим масалалар юзаси-дан мунозаралар бўлиб ўтди. Мухторият эълон килиш гоёсини кўллаб-куватловчилар кўпчиликини ташкил этди. Курултойда қабул килинган қарорда: «Туркистонда яшаб турган турли миллатга мансуб аҳоли Россия инқилоби даъват этган халқларнинг ўз тақдирларини ўзлари белгилаш хусусидаги иродасини намоён этиб, Туркистонни Россия таркибида худудий жихатдан мухтор деб эълон қилди».

28 ноябрда таркиб топаётган мазкур давлатнинг номи аниқланиб, Туркистон мух-торияти деб аталадиган бўлди. Бутунроссия Таъсис мажлиси чақирилгунга қадар хокимият Туркистон Муваққат кенгаши ва Туркистон халқ (миллат) мажлиси қўлида бўлиши керак эди. Туркистон Муваққат кенгаши аъзоларидан тузилган Муваққат ҳукумат хайъати таркибига 8 киши сайланди, яна 4 ўрин европа аҳоли вакилларига ажратилди.

Курултой жараёнида Туркистон Миллат мажлиси 54 кишидан иборат қилиб сай-ланди, шундан 2/3 кисми, яъни 36 нафари маҳаллий аҳоли вакилларидан эди.

Туркистон Мухторияти ҳукумати қиска фурсат ичида халқ ўртасида катта эътибор қозонди. Абдурауф Фитрат мухторият эълон қилинган кунни «миллий лайлатулкадриميز» деб атади. Туркистон мухториятини барча демократик қучлар қизгин қувватлади.

Афсуски, ўлка болшевиклари Туркистон Мухторияти ҳукуматига катта хавф деб қарадилар. Туркистон Советларининг IV съезди Туркистон Мухторияти ҳукумати ва унинг аъзоларини қонундан ташқари деб ҳисоблади ва ҳукумат аъзоларини қамокка олиш ҳақида қарор қабул қилди. Туркистон ХКС мухторият ҳукуматни тугатиш учун ҳарбий ҳаракатларни бошлади. Туркистон болшевиклари бунинг учун қизил аскар-лардан ташқари арманларнинг «Дашноқцутюн» партияси аъзоларидан кенг фойда-ландилар.

1918 йилнинг 19 феврилида (эски ҳисоб билан 6 феврал) Кўкон шахрида фаолият кўрсатаётган Туркистон мухторияти ҳукумати болшевикларнинг қонли ҳужумлари натижасида ағдариб ташланди. Ҳукумат ағдарилгач ҳам Кўкон ва унинг атрофлари-даги тинч аҳолини талаш ва ўлдириш баттар авжига чикди. Фақат Кўконнинг ўзида уч кун

давомида 10000 киши ўлдирилди.

«Улуг Туркистон» газетаси чукур кайгу билан хабар берганидек, 20 (7) феврал Хўканд тарихининг энг дахшатли куни бўлди. Эски шаҳардаги ҳамма магазинлар, савдо фирмалари, банклар ва озми-кўпми яхшироқ кўринган хусусий хонадонларнинг ҳаммаси таланган. Газетадаги ушбу мақола «Хўканд ҳозир ўликлар шаҳри» деб тугай-ди. Туркистон Мухториятини ағдарилиши Ўрта Осиёни советлаштиришга кенг йўл очиб берди.